

פת הבאה בכיסנין/עמיחי שהם

פתיחה

במאמר זה ננסה לברר בעז"ה מה היא פת הבאה בכיסנין, איזו ברכה ראשונה ואחרונה מברכים עליה, וכן מתי נחשב שאדם שקבע עליה סעודה יברך עליה המוציא וברהמ"ז. לצורך בירור זה נדון גם בהגדרה של לחם רגיל שחייב בברהמ"ז.

א. הגדרת פה"ב

פה"ב בגמרא

הגמרא בברכות (מא:) אומרת: "איתמר: הביאו לפניהם תאנים וענבים בתוך הסעודה... ורב ששת אמר: טעונין ברכה בין לפניהם בין לאחריהם, שאין לך דבר שטעון ברכה לפניו ואין טעון ברכה לאחריו אלא פת הבאה בכסנין בלבד". ובהמשך (מב.) הגמרא כותבת: "רב יהודה הוה עסיק ליה לבריה בי רב יהודה בר חביבא, אייתו לקמייהו פת הבאה בכסנין. כי אתא, שמעינהו דקא מברכי המוציא. אמר להו: מאי ציצי דקא שמענא? דילמא המוציא לחם מן הארץ קא מברכיתו? - אמרי ליה: אין; דתניא רבי מונא אמר משום רבי יהודה: פת הבאה בכסנין מברכין עליה המוציא, ואמר שמואל: הלכה כרבי מונא. אמר להו: אין הלכה כרבי מונא אתמר". ואם קבע עליה סעודה מברך עליה ברהמ"ז, וכמו שממשיכה הגמרא: "אמרי ליה: והא מר הוא דאמר משמיה דשמואל, לחמניות - מערבין בהן ומברכין עליהן המוציא! - שאני התם דקבע סעודתיה עליהו, אבל היכא דלא קבע סעודתיה עליהו - לא". וצריך להבין מה היא פת הבאה בכסנין שעליה דיברה הגמרא.

פשוט שפה"ב אינה כל דבר שמברכים עליו מזונות כגון מעשה קדירה וכדו' והיא צריכה להיות פת, כשמה - פת הבאה בכסנין. וכך רואים גם ממה שכותבת הגמרא (מב.): "רב הונא אכל תליסר ריפתי בני תלתא תלתא בקבא ולא בריך. אמר ליה רב נחמן: עדי כפנא! אלא: כל שאחרים קובעים עליו סעודה צריך לברך". ולכאורה פשוט שרב הונא לא אכל לחם רגיל שאם כן מה עלה על דעתו שלא יברך. ולכן נראה שרב הונא אכל פה"ב ועדיין קוראת לזה הגמרא "ריפתי".

וכן נראה שהגמרא הביאה את המקרה הזה כאן בדרך אגב למה שהזכיר רב ששת בעמוד הקודם פה"ב. וכן פירש רש"י וז"ל: "רב הונא אכל תליסר ריפתי - מפת הבאה בכסנין ולא בירך אחריו". וכך העתיק הר"ף¹. וכן כתב הרמב"ם במפורש שפה"ב צריכה להיות 'פת', וז"ל (ברכות ג ט): "וכן עיסה שלשה בדבש או בשמן או בחלב או שעירב בה מיני תבלין ואפאה והיא הנקראת פת הבאה בכסנין אף על פי שהוא פת מברך עליה בורא מיני מזונות, ואם קבע סעודתו עליה מברך המוציא".

וצריך קודם כל להגדיר מה היא 'פת' ורק לאחר מכן נוכל להבין מה ה'חיסרון' של פה"ב מפת שגורמת שלא מברכים עליה המוציא וברהמ"ז.

פת, לחם בתורה

תחילה נראה מה ההגדרה של פת, כלומר לחם² בתורה. לחם הוא קודם כל האוכל המרכזי של האדם עד כדי כך שהרבה פעמים הוא מופיע במשמעות של מזון באופן כללי. כן רואים בפסוקים: "בזיעת אפיך תאכל לחם", "ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין", "ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש", "ויקרא לאחיו לאכול לחם", "וישב לאכול לחם", "כי אם הלחם אשר הוא אוכל", ועוד רבים רבים. לחם הוא גם הדבר שממנו מפרישים חלה: "והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו תרומה לה": ראשית עריסותכם חלה תרימו תרומה" ולכאורה מה שלא

¹ אמנם ניתן להגיד שמה שאכל רב הונא לאו דווקא נכנס להגדרה של פה"ב, אלא סתם לחם לא ריגל, שבצורה פשוטה אנשים לא קובעים עליו סעודה אלא אם כן אוכלים הרבה ממנו.

² פת בתנ"ך תמיד מגיעה בצירוף "פת לחם" ופירושה חתיכת לחם. מצודת ציון (שופטים יט ה): "פת - ענין פרוסה כמו פתות אותם פתים (ויקרא ב ו)". רד"ק (בראשית יח ה): "כי הנה אברהם אמר פת לחם שפירושו חתיכת לחם ולא אמר לחם כמו שאמר מעט מים כמו שפירשנו", וכן שם ברבנו בחיי. וכן מפורש בעוד מקומות רבים בתנ"ך.

אמנם כשמגיעים למשנה רואים שחז"ל השתמשו במושג "פת" לתיאור לחם ולא דווקא לחתיכת לחם. כן מפורש בברכות (ו,א): "ועל פירות הארץ אומר בורא פרי האדמה חוץ מן הפת שעל הפת הוא אומר המוציא לחם" ובעוד מקומות רבים. ונראה שפת פירושו לחם בארמית כיוון שרוב הפעמים שכתוב לחם במשנה זה בהתייחסות לדברים מהתורה כגון שתי הלחם ולחם הפנים. ולכן כשרוצים להגדיר פת בתורה צריך לבדוק מה זה לחם בתורה.

מפרישים ממנו חלה אינו לחם. לחם הוא הדבר שעליו מברכים ברהמ"ז: "ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם... ואכלת ושבעת וברכת".

הגדרת לחם שחייב בחלה

וצריך לברר את היחס בין הלחם שחייב בחלה לבין הלחם שחייב בברהמ"ז. הלחם שחייב בחלה הוא דווקא עיסה שנעשתה מחמשת מיני דגן וכמו שכותבת המשנה (חלה א, א): "חמשה דברים חייבים בחלה החטים והשעורים והכוסמין ושבולת שועל ושיפון הרי אלו חייבין בחלה". והגמרא (מנחות ע:) מסבירה שזה משום שחלה מושווית לחמץ בפסח, וז"ל: "...הני אין, אורז ודוחן לא, מנא הני מילי? אמר ריש לקיש: אתיא לחם לחם ממצה, כתיב הכא: והיה באכלכם מלחם הארץ, וכתוב התם: לחם עוני. והתם גופה מנלן? אמר ריש לקיש, וכן תנא דבי ר' ישמעאל, וכן תנא דבי ר' אליעזר בן יעקב, אמר קרא: לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני, דברים הבאים לידי חימוץ אדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח, יצאו אלו שאין באין לידי חימוץ אלא לידי סירחון".

תנאי נוסף לעיסה שחייבת בחלה היא דווקא אם עיסה זו ראויה לאדם ולא מיועדת לכלבים וכמו שכותבת המשנה (שם א א ח): "עיסת הכלבים (שעשויה מתערובת של קמח ומורסן) בזמן שהרועים אוכלין ממנה חייבת בחלה... אם אין הרועים אוכלין ממנה אינה חייבת בחלה".

תנאי שלישי הוא שדווקא אם עיסה זו בלילתה עבה (אע"פ שלבסוף מטוגנת או מבושלת³), או שאפאה בתנור (אע"פ שבתחילה בלילתה רכה). וכמו שכותבת המשנה (שם א א ה): "עיסה שתחלתה סופגנין (בלילתה רכה) וסופה סופגנין (שטיגנה או בישלה) פטורה מן החלה. תחלתה עיסה וסופה סופגנין תחלתה סופגנין וסופה עיסה חייבין בחלה".

³ יש מחלוקת ראשונים האם אפילו שמתחילה התכוון לטגנה או לבשלה חייבת בחלה כיוון שבלילתה עבה (ר"ת, תוס' ברכות לז: ד"ה לחם) [ולפיו גם אחרי שבישלה יהיה חייב בברהמ"ז], או שדווקא אם עשאה סתם ואז נמלך לטגנה או לבשלה חייבת אך אם מתחילה נתכוון לטגנה או לבשלה פטורה מחלה (הרבה ראשונים) [ולפיהם כשבישלה לבסוף יהיה פטור מברהמ"ז], ואכמ"ל.

ובגדר אפייה בתנור שמחייבת בחלה יש מחלוקת בין רבי יוחנן לריש לקיש במסכת פסחים (לז): לדעת ריש לקיש דווקא אפייה בתנור נחשבת אפייה אבל דבר שנעשה באילפס (מחבת) על גבי האש זה נחשב כדרך בישול ולא כאפייה ולכן פטור מחלה⁴. אך לדעת רבי יוחנן גם עיסה שנאפתה באילפס על גבי האש זה נחשב אפייה⁵.

מה שאמרנו שעיסה שבלילתה עבה חייבת בחלה זה דווקא כאשר לא נאפתה בשמש, או שנעשתה ללחם ולא לכותח. וכמו שכותבת הגמרא (ברכות לז): "תני רבי חייא: לחם העשוי לכותח פטור מן החלה"⁶. וכן במסכת פסחים (לז) רואים שכשנאפה בשמש פטור מחלה: "תנו רבנן: הסופגנין, והדובשנין, ואיסקריטין, וחלת המסרת, והמדומע - פטורים מן החלה... אמר ריש לקיש: הללו מעשה אילפס הן. ורבי יוחנן אמר: מעשה אילפס חייבין, והללו שעשאן בחמה"⁷. אמנם אם ערך את הלחם העשוי לכותח בצורה של כיכרות לחם יהיה חייב בחלה וכמו שממשיכה הגמרא שם: "והא תניא: חייב בחלה! התם כדקתני טעמא, רבי יהודה אומר: מעשיה מוכיחין עליה, עשאן כעבין (ככיכרות, כלומר בצורה חתוכה ונאה) - חייבין, כלמודין (כנסרים, לא בצורה נאה של כיכרות) - פטורים"⁸.

⁴ אמנם גם לדעת ריש לקיש אם בתחילה הרתיח את האילפס ורק לאחר מכן הדביק את העיסה זה כן נחשב כאפייה בתנור וחייב בחלה.

⁵ ולכאורה מחלוקת זו דומה לדין טרוקנין דהיינו כובא דארעא (רש"י: שעושים כעין גומא בתחתית הכירה ונותנים בתוכו מים וקמח. ולמרות שהבלילה רכה זה נחשב כלחם לענין חלה לפי דעה אחת כיוון שמתקבץ יחד). שגם טרוקנין אלו נראה שהם משהו ביניים בין אפייה לבישול כמו אילפס. וז"ל הגמרא (לז): "טרוקנין חייבין בחלה. וכי אתא רבין אמר רבי יוחנן: טרוקנין פטורין מן החלה (גירסת הרא"ש והגר"א היא: "חייבין בחלה". והיינו שרבי יוחנן לא חולק). מאי טרוקנין? אמר אביי: כובא דארעא".

⁶ יש מחלוקת ראשונים האם החיסרון בלחם העשוי לכותח הוא שנאפה בחמה ולא בתנור (רש"י), או שהחיסרון בו הוא שלא נעשה למאכל אדם (רטב"א הל' ברכות א, לב) ואכמ"ל.

⁷ יש לשאול מדוע רבי יוחנן העמיד את המשנה כשאפאן בחמה ולא העמיד בפשטות שמדובר שבישלם או טיגגם.

⁸ יש ראשונים שסוברים שהבדל זה הוא מדרבנן אך מהתורה כל לחם שלא נאפה בתנור או בתבנית כלשהי של אפייה אינו לחם. וכשעשה את הלחם העשוי לכותח כעבין שחייב בחלה זהו דווקא מדרבנן גזירה שמא יחליפנו בלחם גמור (אך שעשאו כלמודים לא יחליף) ולפי זה ודאי

הגדרת לחם שחייב בברהמ"ז

הלחם שחייב בברהמ"ז הוא דווקא אם הוא נעשה מחמשת מיני דגן. שאם הוא אינו נעשה מהם אפילו בורא מיני מזונות ומעין שלוש לא מברכים עליו וכמו שכותבת הגמרא (לה:): "... נימא תיהוי תיובתא דרב ושמואל, דאמרי: אין מברכין בורא מיני מזונות אלא בחמשת המינין בלבד". ואע"פ שהגמרא בהמשך (לז:) פורקת לבסוף את דברי רב ושמואל לענין תבשיל של אורז ויוצא ממנה שכן מברכים עליו מזונות, מכל מקום דווקא מזונות מברכים אבל ודאי שלא המוציא ושלוש ברכות וכמו שכותבת הברייתא שם: "הכוסס את האורז מברך עליו בורא פרי האדמה; טחנו אפאו ובשלו, אף על פי שהפרוסות קיימות - בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות, ולבסוף מברך עליו ברכה אחת מעין שלש".

תנאי נוסף ללחם שחייב בברהמ"ז הוא שיתחיל מעיסה. קמח שלא נעשה עיסה ודאי אינו נחשב לחם וכמו שכותבת הגמרא (שם לו:): "קמחא דחיטי, - רב יהודה אמר: בורא פרי האדמה; ורב נחמן אמר: שהכל נהיה בדברו".

תנאי נוסף הוא שהלחם צריך להיות דווקא אפוי ולא מבושל, וכמו שכותבת הגמרא (שם לו:): "חביץ קדרה (מאכל קפוי שעושים מקמח, דבש ושמן שמבשלים ביחד בקדרה), וכן דייסא (תבשיל חיטים כתושות); רב יהודה אמר: שהכל נהיה בדברו; רב כהנא אמר: בורא מיני מזונות". וכן בהמשך (לז:): "...והתניא: הכוסס את החטה מברך עליה בורא פרי האדמה. טחנה אפאה ובשלה (כלומר אחרי שאפאו בישל את הלחם), בזמן שהפרוסות קיימות (שלא נימוחו בבישול) - בתחלה מברך עליה המוציא לחם מן הארץ ולבסוף מברך עליה שלש ברכות, אם אין הפרוסות קיימות - בתחלה מברך עליה בורא מיני מזונות ולבסוף מברך עליה ברכה אחת מעין שלש". כלומר, רואים בודאי שבישול לא מחייב המוציא ושלוש ברכות, ואפילו

שלא יברכו עליו המוציא כיוון שמן התורה אינו נחשב לחם אף לענין חלה. אמנם לפי ר"ת (לעיל הערה 3) שכל עיסה שבלילתה עבה דינה כלחם מהתורה (ומה שעשאו כלימודים פטור זה רק משום שאינו נעשה ללחם אלא לכותח) כן יברכו המוציא אם עשאה כעבין.

אחרי שאפה את העיסה יש אפשרות שהבישול יוציא אותה מידי לחם לענין שלוש ברכות⁹.

תנאי נוסף הוא שחייב להיות ללחם גם צורה ותואר של לחם. כלומר במקרה שהאדם בישלו או טיגנו אחרי שאפאו או שנדבקו פירורים על ידי משקה כלשהו¹⁰ ואין בפירורין כזית מברכים עליהם המוציא רק אם יש עליהם עדיין תואר לחם. וכמו שכותבת הגמרא (שם לז:): "מאי הוה עלה? אמר רב ששת: האי חביצא, אף על גב דלית ביה פרוורין כזית - מברך עליו המוציא לחם מן הארץ. אמר רבא: והוא דאיכא עליה תוריתא דנהמא".

תוספות (לז: ד"ה לחם) מוסיפים שגם עיסה שאין לה תוריתא דנהמא מעיקרה - לא מברכים עליה המוציא. וד"ל: "ורמישי"ש (חוטי בצק ארוכים, אטריות, 'לאקשין') אף על גב דחייבין בחלה שהיו עיסה מתחלה פטורין מהמוציא ואין מברכין עליהם אלא בורא מיני מזונות דלית להו תוריתא דנהמא". ולכאורה זהו באמת קל וחומר, שאם דבר שהיה מעיקרו לחם ואחר כך נהיה לו חיסרון כלשהו חייב בברהמ"ז רק אם יש עליו תוריתא דנהמא, כל שכן שדבר שעוד לא נעשה לחם אף פעם שחייב שיהיה עליו תוריתא דנהמא¹¹. וכן כתב גם הרמב"ם (ברכות ג ט): "עיסה שנאפת בקרקע כמו שהערביים שוכני המדברות אופים הואיל ואין עליה

⁹ צריך להעיר שלפי רבן גמליאל גם כשנתבשל מברכים עליו שלוש ברכות וכמו שכותבת הגמרא (שם): "רבי יהודה אומר משמו (של ר"ג): כל שהוא משבעת המינים ולא מין דגן הוא, או מין דגן ולא עשאו פת, רבן גמליאל אומר: שלש ברכות, וחכמים אומרים: ברכה אחת".

¹⁰ כל אלו שיטות ראשונים שונות בביאור המושג "חביצא" ואכמ"ל.

¹¹ אלא שקל וחומר זה ניתן להגיד רק אם מבשלים את הדבר הזה אך אם אופים אותו לכאורה מתבטל הקל וחומר. כיוון שלא דומה דבר שבישלו אותו (אף שלפני כן נאפה) שעליו באמת נצטרך תוריתא דנהמא לדבר שרק נאפה שעליו אולי נגיד שלא צריך תוריתא דנהמא. ויוצא שקל וחומר זה ייתכן דווקא לשיטת תוס' (ר"ת) שסוברים שכל דבר שבלילתו עבה חייב בחלה אף אם דעתו לבשלו, אך לפי שאר הראשונים שדווקא אם אפאו יהיה חייב בברהמ"ז אין קל וחומר כפי שביארנו. ואם כן צריך להבין האם הרמב"ם הביא את נימוקו לדין כובא דארעא שהחיסרון שאין תוריתא דנהמא מהדין של חביצא ששם כותבת הגמרא את הפרמטר של תוריתא דנהמא, או שלא הביא את זה משם אלא פשוט כתב טעם לדין כובא דארעא ובלי קשר לגמרות אחרות.

צורת פת מברך עליה בתחלה בורא מיני מזונות, ואם קבע מזונו עליה מברך המוציא¹².

ודאי שלא כל לחם שחייב בחלה חייב בברהמ"ז

ולכאורה אין כמעט הבדל בהגדרות המעשיות של לחם שחייב בחלה ללחם שחייב בברהמ"ז. שהרי בשניהם הלחם צריך להיות מחמשת מיני דגן, בשניהם הלחם צריך להיות אפוי ולא מבושל, ולפי הגדרות אלו שראינו בינתיים כמעט כל לחם שחייב בחלה יהיה חייב גם בברהמ"ז.

אלא שודאי דבר זה לא ייתכן. שהרי ודאי שיש סוגי לחם שחייבים בחלה ואינם חייבים בברהמ"ז. כך רואים בגמרא על כובא דארעא שאע"פ שחייבת בחלה¹³ לא מברכים עליה ברהמ"ז. וז"ל הגמרא (לח.): "אמר ליה אביי לרב יוסף: האי כובא דארעא מאי מברכין עלויה? אמר ליה: מי סברת נהמא הוא? גובלא בעלמא הוא (סתם בצק שנאפה, שבלילתו רכה מאוד) ומברכין עלויה בורא מיני מזונות". ורק אם קובע עליו סעודה מברך עליו ברהמ"ז, וכמו שממשיכה הגמרא: "מר זוטרא קבע סעודתיה עלויה, וברך עלויה, המוציא לחם מן הארץ ושלוש ברכות"¹⁴.

וכן רואים בגמרא על פת הבאה בכיסנין שאע"פ שודאי חייבת בחלה (שהרי לפי כל הפירושים שנראה להלן היא עשויה מחמשת מיני דגן, אפוייה ובלילתה עבה) לא מברכים עליה ברהמ"ז. וז"ל הגמרא (מב.): "רב יהודה הוה עסיק ליה לבריה בי רב יהודה

¹² כך נראה שהבין הרמב"ם את דין כובא דארעא שנביא לקמן, שהחיסרון בו הוא שאין לו תוריתא דנהמא. שהרי הדברים היחידים שכתוב עליהם בגמרא שמברכים עליהם מזונות ואם קבע סעודתו עליהם מברך המוציא וברהמ"ז זה פה"ב וכובא דארעא ואת שניהם הביא הרמב"ם באותה הלכה.

¹³ עיין לעיל הערה 5.

¹⁴ אמנם מדברי מר בר רב אשי בהמשך נראה שהוא סובר שכן מברכים עליו ברהמ"ז וז"ל: "אמר מר בר רב אשי: ואדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח, מאי טעמא - לחם עוני קרינן ביה". ולכאורה מה שיוצאים בו ידי חובה במצה זה אומר שמברכים עליו ברהמ"ז. וכך הבין לכאורה הטור (קסח). אך ניתן להגיד בפשיטות שכל דבר שחייב בחלה יוצאים בו ידי חובה במצה כיוון שהוא לחם, וזה שלא מברכים עליו ברהמ"ז זה משום שיש לו חיסרון מצד אחר שלא קובעים עליו סעודה אך עדיין ניתן להגיד שהוא לחם לעניין שיצא בו אדם ידי חובתו בפסח.

בר חביבא, אייתו לקמייהו פת הבאה בכסנין. כי אתא, שמעינהו דקא מברכי המוציא. אמר להו: מאי ציצי דקא שמענא? דילמא המוציא לחם מן הארץ קא מברכיתו? - אמרי ליה: אין; דתניא רבי מונא אמר משום רבי יהודה: פת הבאה בכסנין מברכין עליה המוציא, ואמר שמואל: הלכה כרבי מונא. אמר להו: אין הלכה כרבי מונא אתמר". וגם כאן רק אם קבע עליה סעודה מברך עליה ברהמ"ז, וכמו שממשיכה הגמרא: "אמרי ליה: והא מר הוא דאמר משמיה דשמואל, לחמניות - מערבין בהן ומברכין עליהן המוציא! - שאני התם דקבע סעודתיה עליהו, אבל היכא דלא קבע סעודתיה עליהו - לא".

ההבדל בין לחם שחייב בחלה ללחם שחייב בברהמ"ז

ולכאורה נראה שההגדרה של לחם שחייב בברהמ"ז היא דווקא הלחם שהוא עיקר מזונו של אדם ושעליו קובעים סעודה. וכמו שכותבת הגמרא בברכות בהקשר של ברכת היין (לה:): "ומי סעיד כלל? והכתוב: ויין ישמח לבב אנוש ולחם לבב אנוש יסעד וגו' נהמא הוא דסעיד, חמרא לא סעיד! - אלא: חמרא אית ביה תרתי - סעיד ומשמח, נהמא - מסעד סעיד, שמוחי לא משמח. אי הכי נברך עליה שלש ברכות! לא קבעי אינשי סעודתייהו עלויה. אמר ליה רב נחמן בר יצחק לרבא: אי קבע עלויה סעודתיה מאי? אמר ליה: לכשיבא אליהו ויאמר אי הויה קביעותא, השתא מיהא בטלה דעתו אצל כל אדם". כלומר רק דבר שרוב רובם של בני האדם קובעים עליו סעודתם מברכים עליו שלוש ברכות. וכן ברור מזה שגם בגמרא על כובא דארעא וגם בגמרא על פה"ב הגמרא אומרת שאם קבע סעודתו עליהם כן מברך עליהם המוציא וברהמ"ז. כלומר שעל דבר שלא קובעים עליו סעודה בדרך כלל אלא שלפעמים יש אנשים שכן קובעים עליו סעודה דינו שמברכים עליו מזונות ועל המחיה, ורק אם קבע עליו סעודה (או שאכל כשיעור שאחרים קובעים עליו סעודה) מברך המוציא וברהמ"ז, אך על לחם רגיל שרגילים ללפת בו ודרך כולם לקבוע עליו סעודה תמיד, גם אם לא קבע עליו סעודה מברך המוציא וברהמ"ז.

ביאורי הראשונים בפה"ב

ועתה נבוא לבאר מהי פת הבאה בכסנין. לכאורה פה"ב היא פת רגילה שדינה היה אמור להיות שמברכים עליה ברהמ"ז אלא שיש לה חיסרון בזה שהיא באה

בכיסנין שגורם לה שלא יקבעו עליה סעודה. והיינו שפה"ב אינה סוג מסוים של פת, אלא כל פת שיש בה את החיסרון הזה שהיא באה בכיסנין – הרי היא בכלל "פת הבאה בכיסנין".

וכך נראה שפירש רש"י (מא: ד"ה פה"ב): "פת הבאה בכסנין - לאחר אכילה וברכת המזון היו רגילים להביא כיסנין, והן קליות, לפי שיפין ללב כדאמרינן בעלמא (עירובין כט:). הני כיסני דמעלו לליבא, ומביאין עמהן פת שנלושה עם תבלין כעין אובליא"ש (עוגות, מטעמים) שלנו, ויש שעושין אותן כמין צפורים ואילנות ואוכלין מהן דבר מועט, ומתוך שנותנים בה תבלין הרבה ואגוזים ושקדים ומאכלה מועט - לא הטעינוה ברכה מעין שלש, מידי דהוה אפת אורז ודוחן, דאמרינן בפרקין בתחלה בורא מיני מזונות ולבסוף ולא כלום". כלומר כיוון שאין דרך לקבוע עליה סעודה ואוכלים ממנה בדרך כלל מעט לא מברכים עליה ברהמ"ז¹⁵. ובדומה לפירוש זה כתב גם הרמב"ם (ברכות ג ט): "וכן עיסה שלשה בדבש או בשמן או בחלב או שעירב בה מיני תבלין ואפאה והיא הנקראת פת הבאה בכסנין אף על פי שהוא פת מברך עליה בורא מיני מזונות, ואם קבע סעודתו עליה מברך המוציא".

וכך נראה גם פירוש רבינו חננאל (הובא בתוס' רא"ש שם ד"ה פה"ב, והובאו דבריו גם בערוך שלקמן): "פה"ב פת הבאה בכיסנין זה פת שעשוי כמין כיסין מלאים אסוכ"ר ושקדים ואגוזים ומיני תבלין וכיוצא בהן ולועסין אותן בבתי משתאות אחר הסעודה". ובר"ח המקורי נוסף שהוא כמין כעכין. ונראה כנ"ל שכיוון שאין דרך לקבוע עליו סעודה ואוכלים ממנו מעט לאחר הסעודה אין מברכים עליו ברהמ"ז.

וכן נראה שהבין הרשב"א (שם ד"ה נמצא): "ופת הבאה בכסנין דהיינו כגון אובלי"ש ואותן העשויין כמין כסין שממלאין אותן בדבש ושקדים ומיני בשמים". הרי שהביא גם את פירוש רש"י וגם את פירוש ר"ח וזה לכאורה משום שהבין שכולם הם רק דוגמאות לדברים שאין הדרך לקבוע עליהם סעודה.

וכך נראה גם מפירוש רב האי גאון (הובא בערוך שם ד"ה פה"ב, והובאו דבריו גם באו"ז הל' ברכת המוציא קמט): "פת הבאה בכסנין - פי' רב האי גאון: הם כעכי, והיא

¹⁵ אמנם רש"י סובר שלא מברכים עליה גם על המחיה בניגוד לרוב הראשונים ונבאר בהמשך.

בין מתובלת בין שאינה מתובלת שעושים אותה כעכין יבשים וכוססין אותה בבית המשתה ושלא בבית המשתה ומנהג בני אדם שאוכלים ממנו קימעא". ונראה כנ"ל שכיוון שאין דרך לקבוע עליהם סעודה ואוכלים מהם רק קמעא אין מברכים עליהם ברהמ"ז.

ונמצא לפי שלושת הפירושים שפה"ב היא פת שחסרונה הוא שאין דרך בני אדם לקבוע עליה סעודה ואוכלים ממנה רק מעט. והמחלוקת שלהם היא רק בביאור הדוגמא שהביאה הגמרא פת 'הבאה בכיסנין'. שלפי רש"י זוהי פת שדרכה לבוא בסוף הסעודה ביחד עם כיסנין דהיינו קליות. ולפי ר"ח כיסנין זה מלשון כיסים כלומר שזו פת שאופים אותה כעין כיסים שממלאים אותם במיני מתיקה. ולפי רב האי כיסנין זה מלשון שהפת נכססת כלומר יבשה ומתפוררת (קראנצ'ית).

פסיקת ההלכה באחרונים

והשו"ע (סי' קסח סעיף ז) פסק: "פת הבאה בכיסנין, יש מפרשים: פת שעשוי כמין כיסים שממלאים אותם דבש או סוקר ואגוזים ושקדים ותבלין, והם הנקראים רישקולא"ש ריאלחש"ו; וי"א שהיא עיסה שעירב בה דבש או שמן או חלב או מיני תבלין ואפאה, והוא שיהיה טעם תערובת המי פירות או התבלין ניכר בעיסה, (וי"א שזה נקרא פת גמור, אלא אם כן יש בהם הרבה תבלין או דבש כמיני מתיקה שקורין לעיק"ך שכמעט הדבש והתבלין הם עיקר, וכן נוהגים) (רש"י וערוך וכן יש לפרש דעת רמב"ם); וי"מ שהוא פת, בין מתובלת בין שאינה מתובלת, שעושים אותם כעבים יבשים וכוססין אותם, והם הנקראים בישקוני"ש, והלכה כדברי כולם שלכל אלו הדברים נותנים להם דינים שאמרנו בפת הבאה בכסנין". ולכאורה ממה שכתב בסוף שהלכה כדברי כולם היה ניתן להגיד כפי שכתבנו שהכל זה דוגמאות לדברים שאין רגילות לקבוע עליהם סעודה, אך אין באמת מחלוקת. אלא שבבית יוסף לא נראה שכך סבר שכתב שם וז"ל: "ולענין הלכה כיון דספיקא במידי דרבנן הוא נקטינן כדברי כולם להקל..." ורואים שכן הבין שיש ביניהם מחלוקת. וכך הביאו את דבריו בבית יוסף גם בט"ז ובמג"א ועוד אחרונים.

אמנם בלבוש נראה כפי שכתבנו שמבין שאין ביניהם מחלוקת וההגדרה היא כל דבר שאין רגילות לקבוע עליו סעודה, וז"ל (קסח סעיף ו): "אין מברכין המוציא

ושלש ברכות דאורייתא אלא על פת שתחלתו עיסה והוא הנקרא לחם בפי רוב בני אדם, והיינו אותו שלשין אותה העיסה במים וקמח ואין מערבין בה דברים אחרים שהוא המשביע ביותר... (ואז הלוש מציג את שלושת השיטות וכותב לאחר מכן): ואנן נקטינן כדברי כולם שכל אלו נקראו פת הבאה בכיסנין ואין מברכין עליהם המוציא ולא שלש ברכות לאחריהן, אלא בורא מיני מזונות לפניו ומעין שלשה לאחריו, ואף על גב שנקראו לחם דכתיב "וכל לחם צידם יבש היה נקודים" דלחד פירושא הוא פת כיסנין, אפילו הכי אינו מברך המוציא ושלש ברכות, דלא קבעו חכמים המוציא ושלש ברכות אפילו בכזית אלא בלחם שדרך רוב בני אדם לקבוע עליו סעודתו, דהיינו עיסה שנילושה במים לבד והקמח ומים עיקר ונאפת כדרכה בלי שינוי וטפלות שהוא החשוב בפי כל וקובע ברכה לעצמו מחמת חשיבותו, אבל כל שנעשה בה שינוי שאין דרך רוב בני אדם לעשות כמותו ולקבוע עליו, לא חייבוהו לברך המוציא ושלש ברכות אלא אם כן אכל מהן שיעור שדרך בני אדם לקבוע עליו". וכן הסתפק המאמר מרדכי (שם ס"ק יד) האם באמת חולקים הראשונים או לא.

וכן בפסקי תשובות סיכם וכתב: "ג' חלוקות אלו המה יסודות 'פת הבאה בכסנין', ומאלו יתפרדו ויסתעפו כל סוגי המאפה השונים שהיו מצויים בזמניהם ואלו המצויים בזמננו. ובכל אחד מג' החלוקות נכנסו הפוסקים לעובי הקורה לדון עפ"י הראשונים בכוונת הדברים ופירושן. ואם כי הצד השווה שבדבריהם שכל שאין הדרך לקבוע סעודה על מין המאפה אלא בא לקינוח או לתענוג או לחזק הלב אך לא לשביעה הרי זה בכלל פת הבאה בכסנין וברכתו מזונות (כל שלא אכל כדי שיעור קביעות סעודה ושביעה וכתבאר לעיל אות ד' וה'), מכל מקום בכמה מהפרטים מצינו שנחלקו דיעותיהן אם לחשבן בכלל פת הבאה בכסנין או בכלל פת גמור, ובחלק מהפרטים הנימוק היה משום הרגלי האכילה שהיה במקום ובתקופה ההיא".

ב. הברכה על פה"ב

הקדמה

והנה, בפשיטות כיוון שהברכה על פה"ב היא מזונות – הברכה לאחריה היא מעין שלוש, וכמו שכתב הרמב"ם (ברכות ג יא): "וכל שמברכין עליו בתחלה בורא

מיני מזונות מברכין בסוף לאחריו ברכה אחת מעין שלש חוץ מן האורז". אלא שהגמרא שהבאנו בהתחלה (מא:): כותבת: "שאיין לך דבר שטעון ברכה לפניו ואין טעון ברכה לאחריו אלא פת הבאה בכסנין בלבד", והיה נראה לומר שבאמת לא מברכים מעין שלוש על פה"ב אלא רק בורא נפשות או שכלל לא מברכים אף ברכה. אלא שבפשיטות נראה להגיד שמה שרב ששת אמר שפה"ב אינה טעונה ברכה לאחריה היינו משום שמדובר בתוך הסעודה משום שברכת המזון פוטרנה, אך ודאי שאם אוכלה מחוץ לסעודה צריך לברך ברכת מעין שלוש.

דעת רש"י והרי"ף □ לא מברכים מעין שלוש על פה"ב

אך באמת רש"י שהבאנו לעיל כותב שלא מברכים על פה"ב מעין שלוש וז"ל: "פת הבאה בכסנין - לאחר אכילה וברכת המזון היו רגילים להביא כסנין, והן קליות, לפי שיפין ללב כדאמרינן בעלמא (עירובין כ"ט ב) הני כיסני דמעלו לליבא, ומביאין עמהן פת שנלושה עם תבלין כעין אובליא"ש (עוגות, מטעמים) שלנו, ויש שעושים אותן כמין צפורים ואילנות ואוכלין מהן דבר מועט, ומתוך שנותנים בה תבלין הרבה ואגוזים ושקדים ומאכלה מועט - לא הטעינוה ברכה מעין שלוש, מידי דהוה אפת אורז ודוחן, דאמרינן בפרקין בתחלה בורא מיני מזונות ולבסוף ולא כלום"¹⁶. וכן כתב גם הרי"ף (ל. בדפי הרי"ף) וז"ל: "ומסקנא היכא דאכיל לה בתורת כסנין בתחלה מברך בורא מיני מזונות ולבסוף ולא כלום. והיכא דאכיל לה בתורת קביעותא - מברך עליה המוציא ושלש ברכות, דאמר רב יהודה אמר שמואל לחמניות מערבין בהן ומברכין עליהן המוציא ואוקימנא בדקבע עלייהו".

¹⁶ יש מחלוקת בדעת רש"י האם התכוון שלא מברכים כלל או שמברכים בורא נפשות. שלטי גיבורים (מב. אות א) והפני יהושע (שם ד"ה ר"ה) כתבו שכוונתו שיש לברך בורא נפשות. אולם הצ"ח (מא: ברש"י ד"ה פת) כתב שכוונתו שפטורה מברכה אחרונה לגמרי כיוון שנטפל לתבלין ונפטר בברכת בורא נפשות שלו. וכן כתבו גם תר"י (מב. ד"ה תריסר) בדעת הרי"ף שפטורה מברכה אחרונה לגמרי.

קושיות על רש"י

ותוס' (שם ד"ה אלא) הקשו על פירוש רש"י וז"ל: "ופי' רש"י אפי' אם אכל מהן אחר בהמ"ז קאמר. ולא נהירא, חדא דאמרי' לעיל¹⁷ כל שיש בו מחמשת המינין צריך ברכה מעין שלש, ועוד אמאי קאמר כיסנין לימא נמי אורז ודוחן! ע"כ צריך לפרש דמיירי בתוך הסעודה קודם בהמ"ז דמיירי בה, וה"ק חוץ מן הפת הבאה בכיסנין בתוך הסעודה קודם ברהמ"ז דאין טעון ברכה לאחרי דפטר ליה בהמ"ז אפי' לרב ששת משום דהוי דבר מועט, אבל בלא סעודה אף לאחרי צריך לברך מעין ג' ברכות. ולהכי לא נקט פת אורז ודוחן שהרי אפילו בלא סעודה נמי אין צריכי' ברכה מעין ג' לאחרי". כלומר, מכיוון שפה"ב היא מחמשת מיני דגן - לא גרעה מכל הדברים שיש בהם מחמשת מיני דגן שמברכים עליהם מעין שלוש. ועוד, אם באמת גם מחוץ לסעודה לא מברכים על פה"ב מעין שלוש, למה רב ששת אומר "אלא פה"ב בלבד"? הרי גם אורז מברכים עליו בתחילה מזונות ולאחרי ולא כלום. ולכן מסבירים שמה שרב ששת דיבר זה על פה"ב בתוך המזון ולמרות שהוא סובר שדברים הבאים בתוך המזון מברך לפניהם ולאחריהם על פה"ב לא מברך לאחריה כיוון שמאכלה מועט.

ביאור דעת רש"י

ובביאור דעת רש"י כתב הפני יהושע (שם) שנראה שהוא הביא את זה מהגמרא בעמוד הבא שכותבת: "רב הונא אכל תליסר ריפתי בני תלתא תלתא בקבא ולא בריך. אמר ליה רב נחמן: עדי כפנא! אלא: כל שאחרים קובעים עליו סעודה צריך לברך". ולכאורה קשה להגיד שלא בריך הכוונה היא שלא בריך ברהמ"ז אלא מעין שלוש¹⁸ שלא מסתבר להגיד שמתחילים לברכת מעין שלוש כאילו לא בריך. אולם לפי רש"י שלא מברך לאחר פה"ב מעין שלוש הגמרא מסודרת בנוח. וכתב עוד הפני"י שזה שלא מברך ברכת מעין שלוש זה משום שהתבלין עיקר. ובדומה לזה כתב גם הצ"ח (מב. ד"ה רב הונא).

¹⁷ לעיל (לו:): כתוב רק שכל דבר שהוא מחמשת המינים מברכים עליו בורא מיני מזונות. אבל לקמן (מד.) באמת כתוב שכל דבר שהוא מחמשת המינים מברכים אחרי מעין שלוש.

¹⁸ הצ"ח (מב. ד"ה רב הונא) כתב שאולי היה בעל קרי שמברך רק ברהמ"ז.

ועוד ביאור בדעת רש"י כתבו במתיבתא בשם הגר"א (או"ח סי' רח ס"ק לה) שמחמת ריבוי התבלין והאגוזים אין במאכל זה דגן בשיעור שיאכל ממנו כזית דגן בכדי אכילת פרס.

אלא שלכאורה שני פירושים אלו דחוקים. שקשה להגיד שהתבלין עיקר במאפה כלשהו בייחוד שיש אנשים שיכולים אפילו לקבוע עליו סעודה, וקשה גם להגיד שהדגן בפה"ב הוא כל כך מועט עד שאין בו כזית בכדי אכילת פרס.

ראשונים שסוברים שמברכים מעין שלוש על פה"ב

והרא"ה ג"כ סבר כמו התוס' שמדובר על פה"ב שלפני ברהמ"ז אלא שהוא כותב טעם שונה לסיבה שלא מברכים עליה לאחריה אלא נפטרת בברהמ"ז. וז"ל (שם ד"ה וכן אמר): "שאיין לך טעון ברכה לפניו ואין טעון ברכה לאחריו אלא פת הבאה בכסנין בלבד. פי' וכשבאה לפני הסעודה או לאחר הסעודה ושלא מחמת הסעודה, והתם טעון ברכה לפניו ולא לאחריו משום דמיזן זיין וראויה להפטר בברכת שלש". וכן כתבו הרשב"א (שם ד"ה הביאו) והריטב"א (שם ד"ה שאין לך).

וכן הרא"ש כשהוא מעתיק את דברי הר"ף הוא כותב (שם סי' ל): "ומסקנא היכא דאכל ליה בתורת כיסנין בתחלה הוא מברך בורא מיני מזונות ולבסוף מעין שלש. והיכא דאכלינהו בתורת קביעות מברך עליהם המוציא ושלש ברכות דאמר רב יהודה משמיה דשמואל לחמניות מערבין בהן ומברכין עליהם המוציא ואוקמי' בדקבע סעודתו עלוייהו".

וכן כתב המאירי (ברכות מב. ד"ה פת) וז"ל: "ואם אכלה שלא בסעודה אלא בפני עצמה ולא קבע סעודתו עליה מברך בה בורא מיני מזונות ומעין שלוש".

וכך גם פסק בשו"ע (קסח סעיף ו) וכן פסקו האחרונים.

ג. קביעות סעודה על פה"ב

המקורות בגמרות

כפי שראינו עד כאן, מברכים על פה"ב בתחילה מזונות ולבסוף מעין שלוש, אך אם קבע עליה סעודה בתחילה מברך המוציא ולבסוף ברהמ"ז. וצריך לברר מה היא קביעות הסעודה הנחשבת בשביל להצריך ברהמ"ז.

ולכאורה, מפשטות הגמרות נראה שקביעות סעודה תלויה גם ברגילות של כל העולם וגם בדעתו של אדם. כלומר שאם אדם אכל פה"ב בשיעור שאנשים אחרים רגילים לקבוע עליו סעודה – יהיה חייב בברהמ"ז, וכמו שכותבת הגמרא (מב): "רב הונא אכל תליסר ריפתי בני תלתא תלתא בקבא ולא בריך. אמר ליה רב נחמן: עדי כפנא! אלא: כל שאחרים קובעים עליו סעודה צריך לברך"; אך מצד שני, גם אם לא אכל פה"ב בכמות שאנשים רגילים לקבוע עליו סעודה אבל בדעתו היתה לקבוע על זה סעודה – יהיה חייב בברהמ"ז, וכמו שכותבת הגמרא (שם): "רב יהודה הוה עסיק ליה לבריה בי רב יהודה בר חביבא, אייתו לקמייהו פת הבאה בכסנין. כי אתא, שמעינהו דקא מברכי המוציא. אמר להו: מאי ציצי דקא שמענא? דילמא המוציא לחם מן הארץ קא מברכיתו? - אמרי ליה: אין; דתניא רבי מונא אמר משום רבי יהודה: פת הבאה בכסנין מברכין עליה המוציא, ואמר שמואל: הלכה כרבי מונא. אמר להו: אין הלכה כרבי מונא אתמר. אמרי ליה: והאמר הוא דאמר משמיה דשמואל, לחמניות - מערבין בהן ומברכין עליהן המוציא! - שאני התם דקבע סעודתיה עליהו, אבל היכא דלא קבע סעודתיה עליהו - לא". ומדיוק בלשון הגמרא נראה שהדבר תלוי בדעתו האם הוא מתכוון לקבוע על זה סעודה או לא.

ראשונים שנראה שהבינו שהקביעה תלויה גם בדעתו

וכן נראה שהבין הרי"ף (כט: בדפי הרי"ף) וז"ל: "רב הונא אכיל מפת הבאה בכסנין תריסר רפתי בני תלתא תלתא לקבא ולא בריך. אמר רב נחמן עדיין מר כפין הוא. אלא אמר רב נחמן כל שאחרים קובעין עליו מחמת הסעודה צריך לברך וכל שאין אחרים קובעין עליו מחמת הסעודה אינו צריך לברך. ומסקנא היכא דאכיל לה בתורת כסנין בתחלה מברך בורא מיני מזונות ולבסוף ולא כלום, והיכא דאכיל לה בתורת קביעותא מברך עליה המוציא ושלוש ברכות.

דאמר רב יהודה אמר שמואל לחמניות מערבין בהן ומברכין עליהן המוציא ואוקימנא בדקבע עלייהו". ורואים בבירור שזה תלוי גם בדעתו של האדם. שכשהוא אוכל "בתורת כיסנין" כלומר בלא קביעות סעודה - פטור מברהמ"ז, וכשהוא אוכל "בתורת קביעותא" - חייב בברהמ"ז.

וכן נראה שהבין הרא"ה שאף שמסביר את המעשה מעט אחרת, יוצא מדבריו שכך הוא סובר, וז"ל (שם ד"ה אמר): "אמר רב נחמן עדיין כפין הוא. פי' כיון שלא בירך אחריהם שלש ברכות גלי אדעתיה שלא לקביעות אכילה אכלן, דאכתי כפין הוא. הדר אמר רב נחמן כל שאחרים קובעין עליו סעודה צריך לברך. כלומר אף על פי שזה אינו קובע סעודתו עליו ואינו אוכל ממנו לקביעות, כל שהוא אוכל מהם כל כך שאחרים בכיוצא בזה קובעין עליו סעודה צריך לברך אחריו שלש ברכות". כלומר שהבין שבהתחלה רב נחמן סבר באמת שהכל תלוי רק בדעתו של אדם ואם לא קבע סעודה אף אם אכל כמות גדולה לא חייב בברהמ"ז. אך לאחר מכן חזר בו ואמר שכל אדם שאכל כמות שאחרים רגילים לקבוע עליה סעודה אף שהוא לא מתכוון לקבוע גם הוא חייב בברהמ"ז.

וכן נראה שהבין הרשב"א שכתב (שם ד"ה רב הונא) וז"ל: "...וא"ל ר"נ עדי כפנא, כלומר אכילה זו אכילת רעב היא וקבע היא וצריך לברך המוציא ואחריו ג' ברכות, דלא אמרו בפת הבאה בכסנין שאינה טעונה לפניה אלא מיני מזונות ולבסוף מעין ג', אלא בשאוכל ממנו מעט כדרך הלועסים ממנה מעט לתענוג ועדון ולמתיקה... וחזר רב הונא ואמר כל שאחרים קובעין עליו סעודה צריך לברך כלומר לפניו המוציא ולאחריו שלוש". ורואים שאם אחרים קובעים סעודה חייב בברהמ"ז, ולאחר מכן כותב: "והא מר הוא דאמר משמיה דשמואל לחמניות מערבין בהן ומברכין עליהן המוציא לחם מן הארץ, התם דקבע עליו מעיקרא. ודוקא דקבע עלייהו מעיקרא הא לא קבע מעיקרא מברך בורא מיני מזונות. ואי לא אכיל אלא מעט מברך אחריהן מעין ג'. ואם אכל כשיעור שאחרים קובעין עליו סעודה אף על פי שלא בירך בתחלתו המוציא מברך לבסוף ג' ברכות". כלומר, נראה שהתכוון להגיד שבעיקרון אם האדם קבע בדעתו לאכול את הלחמניות בתור סעודה מברך עליהם המוציא. ואפילו אם לא התכוון לקבוע סעודה כי רצה לאכול מעט, אך לבסוף יצא שכן אכל הרבה כשיעור שאחרים

רגילים לקבוע עליו סעודה, עדיין יברך ברהמ"ז לבסוף אף שבתחילה לא התכוון לקבוע סעודה.

וכן כתב המאירי (שם ד"ה פת) וז"ל: "ואם קבע סעודתו עליה מברך המוציא וג' ברכות, ואם לא קבע אלא שאכל בכדי שאחרים קובעים עליו בכך אף בזו לדעתנו מברך המוציא וג' ברכות".

ראשונים שהבינו שהקביעה תלויה רק בדעת אחרים ולא בדעתו

אולם לעומתם הרא"ש ורבינו יונה סוברים שקביעת סעודה משמעותה רק שאחרים רגילים לקבוע עליה סעודה וגם אם האדם התכוון לקבוע סעודה לא מברך ברהמ"ז אם אחרים אינם קובעים. הרא"ש כתב (סי' ל): "וכתב רבינו משה ז"ל דאם אחרים אינם קובעין אפילו כשהוא קובע אינו מברך דבתר רוב אזלינן ובטלה דעתו אצל כל אדם¹⁹ והראב"ד ז"ל כתב ואם היה קובע עליו אפי' משהו מברך עליו בתחלה המוציא ולבסוף שלש ברכות ונראין דברי רבינו משה ז"ל". ורבינו יונה כתב (ל. בדפי הר"ף ד"ה א"ל): "...אלא אמר רב נחמן כל שאחרים קובעין עליו סעודה בזה השיעור אף על פי שאינו קובע הוא צריך לברך עליו. ואם אחרים אינם קובעין אף על פי שהוא קובע אינו מברך דאחר הרוב אזלינן, ואם הוא קובע במה שאין אחרים קובעין בטלה דעתו אצל כל אדם". ונראה שלא קיבלו את הדיוק שדייקנו לעיל בגמרא, אלא הבינו שמה שהגמרא אמרה "שאני התם דקבע סעודתיה עליה" הכוונה היא שאכל כשיעור קביעות שאחרים רגילים לקבוע, אך לא שמשנה האם האדם התכוון לקבוע או לא. וכן כתב גם הראב"ה (ברכות קיז).

הקושי ברמב"ם

והרמב"ם הזכיר רק את הדין שאם האדם קבע סעודה חייב בברהמ"ז, אך לא הזכיר את הדין שאם אחרים קובעים גם חייב בברהמ"ז. וז"ל: "וכן עיסה שלשה בדבש או בשמן או בחלב או שעירב בה מיני תבלין ואפאה והיא הנקראת פת הבאה בכסנין אף על פי שהוא פת מברך עליה בורא מיני מזונות, ואם קבע

¹⁹ כמו שנראה בהמשך לא מובן מאיפה הרא"ש הבין זאת ברמב"ם.

סעודתו עליה מברך המוציא". ולכאורה קשה מדוע לא הזכיר את הדין שאם אחרים קובעים סעודה חייב בברהמ"ז, שזה הדין היותר מפורש בגמרא.

הסבר ראשון - הרמב"ם לא קיבל הדיוק הנ"ל

אמנם באמת ניתן להגיד שמה שאמרנו בגמרא מקודם, שנראה ממנה שהדבר תלוי בדעתו הוא רק דיוק שאין הכרח ברור לדייקו. שבאמת ניתן לקרוא את הגמרא שמה שאמרה: "שאני התם דקבע סעודתיה עליהו, אבל היכא דלא קבע סעודתיה עליהו - לא" שהכוונה היא שאכל כשיעור קביעת סעודה שאחרים רגילים לקבוע ולא דווקא שהתכוון בעצמו לקבוע סעודה. וכך נגיד גם ברמב"ם שכך הוא הבין בגמרא וכך גם העתיק: "ואם קבע סעודתו עליה מברך המוציא" וכוונתו שאם אכל כשיעור שאחרים רגילים לקבוע עליו סעודה מברך המוציא²⁰. ואם נגיד כך בגמרא וברמב"ם יהיה ניתן להגיד כך גם ברי"ף, שמה שכתב "דאכיל לה בתורת כיסנין" הכוונה היא שאכל שיעור שרגילים אחרים לאכול ככך כשאוכלים כיסנין, ומה שכתב "דאכיל ליה בתורת קביעותא" הכוונה היא שאכל שיעור שאחרים רגילים לקבוע עליו סעודה.

הסבר שני - הרמב"ם הבין שזה מחלוקת אמוראים

הסבר אחר ניתן להגיד ברמב"ם, שבאמת הוא קיבל את הדיוק שהדבר תלוי בדעתו וכך הוא כתב. אך את הדין שאם אחרים קובעים סעודה חייב בברהמ"ז הוא לא כתב כיוון שהוא הבין שיש מחלוקת בין רב הונא לרב נחמן, והדין הזה הוא רק לשיטת רב נחמן אך לשיטת רב הונא באמת כל עוד האדם לא התכוון לקבוע סעודה אינו חייב בברהמ"ז אף אם אכל שיעור גדול שאחרים רגילים לקבוע עליו סעודה. וזה שפסק כרב הונא זה אולי בגלל שהבין שגם רב יהודה בשם שמואל סובר כמוהו.

²⁰ וכך לכאורה הבין גם הרא"ש שהבאנו לעיל ברמב"ם. אמנם לא מובן מאיפה הרא"ש הבין את זה כל כך בפירוש בדעת הרמב"ם, ומה שכתב לכאורה לא כתוב ברמב"ם שלפנינו. עוד כתב שם הרא"ש שהראב"ד כן סובר שהקביעה תלויה בדעתו ואפילו אם קבע על דבר מועט חייב בברהמ"ז אך גם את הראב"ד הזה אין לפנינו.

הסבר שלישי - הרמב"ם הבין את הגמרא כשיטת הגאונים

עוד הסבר ניתן להגיד ברמב"ם שהוא בכלל הבין את הגמרא כשיטת הגאונים. רש"י כבר מביא את שיטתם וז"ל (שם ד"ה עדי): "...ורבותינו פירשו: תליסר ריפתי מפת שלנו, ולא בירך אחריו משום דלא שבע, וקרא כתיב (דברים ח') ואכלת ושבעת וברכת, וכך פירש רב יהודאי בהלכות גדולות". וז"ל בה"ג (סימן א הל' ברכות פרק שישי עמוד עא): "רב הונא אכל תלת עשר ריפי בר תלתא תלתא לקבא ולא בריך דבעא למשבע וברוכי כדאורייתא (דברים ח, י) ואכלת ושבעת משום דכזית וכביצה אסמכתא דרבנן היא"²¹. כלומר שבכלל הדיון פה הוא לא על פה"ב אלא על לחם רגיל ואין מפה שום דין של קביעות סעודה בפה"ב. ולכן הרמב"ם פסק רק את הדין השני שכתבה הגמרא שאם האדם קבע סעודתו על פה"ב חייב בברהמ"ז. וכך לכאורה יגיד גם בה"ג וכמו שכתב: "והני פיספג וגושקנג אי לאקראי בעלמא קאכיל להון אי נמי לקינוח סעודה, הוה להו כפת הבאה בכיסנין ומברך עליה בורא מיני מזונות, ואי קבע סעודותיה עלוהי המוציא לחם מן הארץ". הרי שהזכיר רק את הדין שקביעת הסעודה תלויה בדעתו של האדם ולא את הדין שתלויה גם במה שאחרים רגילים.

הנפ"מ בין ההסברים והנראה

והנפ"מ בין ההסברים תהיה שלפי ההסבר הראשון הרמב"ם באמת סובר כמו הרא"ש ורבינו יונה שהקביעות אינה תלויה בדעתו כלל אלא רק במה באחרים רגילים לקבוע. אלא שבאמת יש קושי בהסבר זה שממה שהרמב"ם כתב בהלכותיו קשה להבין שזה מה שהוא התכוון, ורק אם קוראים את הגמרא אפשר להבין שזה מה שהוא התכוון. ואם הרמב"ם היה סובר שזה הדין לכאורה הוא היה צריך לכתוב בפשיטות שאם אכל כשיעור קביעת סעודה מברך המוציא. ולפי ההסברים השני והשלישי הרמב"ם סובר שקביעות הסעודה תלויה רק בדעת האדם. שאם האדם התכוון לקבוע סעודה אף אם אכל שיעור קטן שאחרים לא רגילים לקבוע עליו - הוא יתחייב בברהמ"ז, אך אם לא התכוון

²¹ אלא שבאמת נראה שפירוש זה קצת קשה וכמו שכותב רש"י שם: "ואינו נראה לי, דלית ליה לרב הונא והם החמירו על עצמן עד כזית ועד כביצה (לעיל דף כ' ב'), ודלא כרבי מאיר ודלא כרבי יהודה (לקמן דף מ"ט ב)".

לקבוע סעודה אף אם אכל שיעור גדול שאחרים רגילים לקבוע עליו סעודה - לא חייב בברהמ"ז, וכך יותר מסתבר.

סיכום השיטות

ונמצא שיש שלוש שיטות בדין קביעות סעודה על פה"ב. לשיטת הר"ף, הרא"ה, הרשב"א והמאירי (והראב"ד שהובא ברא"ש) בין אם קבע האדם בעצמו סעודה על פה"ב ובין אם אכל שיעור שאחרים רגילים לקבוע עליו סעודה - חייב בהמוציא וברהמ"ז, וכך לכאורה מדויק בגמרא. לשיטת הרא"ש ורבינו יונה, רק אם אכל שיעור שאחרים קובעים עליו סעודה חייב בברהמ"ז, אך אם אכל פחות משיעור זה אף אם קבע בעצמו סעודה מברך מזונות ועל המחיה. ולשיטת הרמב"ם ובה"ג כל החיוב תלוי רק בדעתו של האדם האם הוא מתכוון לקבוע סעודה או לא, והחיוב לא תלוי כלל במה שאחרים רגילים לקבוע סעודה.

פסיקת האחרונים

ובטור (סי' קסח) פסק כשיטת הרא"ש ורבינו יונה, וכן בבית יוסף הביא רק את שיטת הרא"ש ורבינו יונה וכתב שהכי נקטינן. וכן פסק בשו"ע (סי' קסח סע' ו): "פת הבאה בכיסנין, מברך עליו בורא מיני מזונות, ולאחריו ברכה אחת מעין שלש. ואם אכל ממנו שיעור שאחרים רגילים לקבוע עליו, אף על פי שהוא לא שבע ממנו, מברך עליו המוציא וברכת המזון... ואם אכל שיעור שאחרים אין קובעים עליו, אף על פי שהוא קובע עליו, אינו מברך אלא בורא מיני מזונות וברכה אחת מעין שלש, דבטלה דעתו אצל כל אדם". וכן כתב הלבוש (קסח ז)²².

²² והוסיף המג"א (שם ס"ק יג) שאם אכל את הפה"ב עם דברים אחרים ושבע מזה, למרות שאם היה אוכל את הכמות הזאת של הפה"ב לבד לא היה שבע גם כן חייב בברהמ"ז. וכן אם שבע מכמות של פה"ב שאם אחרים היו אוכלים אותה עם דברים אחרים היו שבעים ג"כ חייב בברהמ"ז.

ולהלכה נראה יותר כשיטת הר"ף וסיעתו, שבין אם אכל בשיעור שאחרים קובעים עליו סעודה, ובין אם אכל כמות שהוא עצמו קובע עליה סעודה – צריך לברך המוציא וברכהמ"ז. וכ"כ הרב רועי סיטון, ובדומה לכך פוסק מו"ר הרב טל²³.

²³ מו"ר נוקט ששיעור המינימום שעליו אפשר לברך המוציא וברכהמ"ז הוא 12 ביצים, ובפחות מכך בטלה דעתו, ושיעור המקסימום – שעליו חייבים תמיד לברך ברכהמ"ז והמוציא הוא 16 ביצים, ויותר מכך ג"כ בטלה דעתו. השיעור שבין לבין היא תלויה בדעת האדם. לעומת זאת, הרב רועי נוקט שאין זה תלוי בכמות מסויימת של ביצים, אלא הכל משתנה לפי סוג המאכל (שהרי נשנוש של עוגה אינו כנשנוש של קרקר לחמית), וכ"כ ג"כ הרב שלוש.